

*Мась Н. М., науковий співробітник відділу  
військово-гуманітарних наукових досліджень  
НДЦ ВІКНУ (м. Київ)*

### **УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОГРАМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ НА ОСНОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДИНАМІКИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВВНЗ**

*Стаття присвячена аналізу динаміки формування професійної компетентності у майбутніх військових психологів. При формуванні зазначеного явища та з метою виявлення та корекції виявлених недоліків у навчальний процес ВВНЗ запропоновано впровадження програми “Формування професійної компетентності майбутніх військових психологів”. У статті наводиться порівняльний аналіз особливостей показників структури професійної компетентності майбутніх військових психологів контрольної та експериментальної груп на констатуючому та контрольному етапах експерименту.*

*Ключові слова: динаміка формування професійної компетентності, програма формування професійної компетентності.*

*Стаття посвячена аналізу динаміки формування професійної компетентності у майбутніх військових психологів. При формуванні зазначеного явища та з метою виявлення та корекції виявлених недоліків у навчальний процес ВВНЗ запропоновано впровадження програми “Формування професійної компетентності майбутніх військових психологів”. У статті наводиться порівняльний аналіз особливостей показників структури професійної компетентності майбутніх військових психологів контрольної та експериментальної груп на констатуючому та контрольному етапах експерименту.*

*Ключевые слова: динамика формирования профессиональной компетентности, программа формирования профессиональной компетентности.*

*Article is devoted to the analysis of dynamics of formation of professional competence of the future military psychologists. For formation of noted phenomenon and for the purpose of revelation and compensation of discovered defects in HMEI educational process the program introduction “Formation of professional competence of the future military psychologists” is offered. In article the comparative analysis of features of indicators of structure of professional competence of the future military psychologists of control and experimental groups at ascertaining and control stages of experiment is carried out.*

*Keywords: dynamics of formation of professional competence, program of formation of professional competence.*

**Вступ.** У підготовці майбутніх військових психологів важливим є пошук нових методів роботи, оскільки вимоги до особистості майбутнього професіонала-психолога відрізняється від вимог до особистості студентів інших спеціальностей. В результаті навчання майбутні військові психологи повинні бути підготовлені до виконання наступних видів професійної діяльності: науково-дослідницької; освітньо-виховної; діагностично-консультативної; виробничо-управлінської; соціально-технологічної; реабілітаційно-профілактичної. Наведені види діяльності, які сформовані на основі фундаментальних характеристик, а не лише на основі отриманих знань, умінь і навичок,

відносяться дослідниками до професійної компетентності [1].

**Метою даної статті** є аналіз динаміки формування професійної компетентності у майбутніх військових психологів з метою виявлення недоліків при формуванні зазначеного явища та з метою корекції виявлених недоліків через впровадження у навчальний процес ВВНЗ програми “Формування професійної компетентності майбутніх військових психологів”.

**Викладення основних результатів дослідження.** Результати аналізу професійної підготовки майбутніх військових психологів дозволили дійти висновку, що сучасна система військово-професійної освіти у вищому військовому навчальному закладі більше спрямована на теоретичне

## Питання психології

осмислення сутності навчального процесу і не дозволяє приділити необхідну увагу розвитку необхідного комплексу якостей особистості, які б забезпечували високий рівень сформованості професійної компетентності у майбутніх військових психологів. Проведений аналіз та підсумкові результати перевірок ВВНЗ виявили низку проблем в освітньому процесі ВВНЗ, зокрема, таких як:

- зміст підготовки військових фахівців не враховує повною мірою сучасних поглядів на організацію та динаміки змін у життєдіяльності ЗС України;

- недостатнім залишається рівень практичної підготовки випускників до виконання обов'язків на посадах за призначенням. Військові стажування, навчальні практики проводяться неефективно, завдання на військове стажування ставиться не завжди коректно, оцінка за військове стажування досить часто має формальний характер. Командування військових частин, де здійснюються військові стажування та навчальні практики курсантів, досить часто не створює належних умов для якісного відпрацювання практичних завдань стажування [2, с. 117-118];

- продуктивність самостійних занять курсантів залишається невисокою: недостатня забезпеченість навчально-методичною літературою; відсутність курсантів під час самостійних занять у зв'язку із залученням їх до несення нарядів не передбачених навчальним планом;

- бібліотечний фонд застарілий і слабо поповнюється спеціальною літературою недостатньо забезпечує проведення навчальних занять.

- потребує оновлення та осучаснення науково-технічне забезпечення навчального процесу [2, с. 119-120].

Для усунення виявлених недоліків важливо мати індикатори, які б дозволили виявити та прослідкувати динаміку формування професійної компетентності в сучасних ВВНЗ, з метою удосконалення процесу підготовки військових фахівців, які змогли б якісно виконувати професійну діяльність, розвиватися у професійному сенсі та мати конкурентоспроможність на ринку

праці. З цією метою проведено дослідження динаміки формування професійної компетентності у майбутніх військових психологів за допомогою методик: методики діагностики особистості на мотивацію до уникнення невдач Т.Елерса; методики діагностики особистості на мотивацію до успіху Т.Елерса, методики діагностики ступеню готовності до ризику Шуберта; особистісного опитувальника Р.Кеттелла (№105), методики "Таблиці Равена"; діагностики вербальної креативності (адаптація тесту С. Медніка); спрямованості особистості Б.Басса; методики виявлення "Комунікативних та організаторських здібностей"; методики діагностики рівня емпатійних здібностей В.В.Бойко; методики діагностики рівня суб'єктивного контролю Дж. Роттера; опитувальника Спілбергера-Ханіна; методики особистісного диференціала (ОД); тесту-опитувальника самовідношення (В.В.Століна).

На основі отриманих результатів та за допомогою методу факторного аналізу були визначені чинники, що обумовлюють формування професійної компетентності у майбутніх військових психологів, а саме: професійна спрямованість, рефлексія, емпатія, взаємодія, креативність.

Для дослідження динаміки формування професійної компетентності нами був використаний одномірний дисперсійний аналіз який досліджує вплив однієї чи декількох незалежних змінних на одну залежну [3]. У нашому випадку в ролі незалежної змінної виступають курсанти майбутні військові психологи першого-другого курсу на базовому рівні підготовки, третього – четвертого курсу на допрофесійному рівні, та п'ятому курсі на професійному, а у ролі залежної змінної виступають досліджувані ознаки, які увійшли до складу досліджуваних факторів:

До показників, що вказують на рівень сформованості професійної спрямованості відносяться показники:

спрямованості на справу на першому році навчання дорівнює  $4,7(\pm 0,26)$  і спостерігається позитивна динаміка у її розвитку до третього року ( $7,9(\pm 0,71)$ ), а

## Питання психології

протягом четвертого й п'ятого років зниження до  $5,4 \pm 0,63$ ;

спрямованості на спілкування, на першому році навчання дорівнює  $6,3 \pm 0,6$  і спостерігається поступове зниження рівня показника до третього року ( $5,0 (\pm 2,1)$ ), а протягом четвертого й п'ятого років підвищення до  $6,1 \pm 0,79$ ;

рівень напруженості залишається майже незмінним протягом чотирьох років навчання ( $5,7 (\pm 0,6)$  -  $5,5 (\pm 0,32)$ ), а підвищується на п'ятому курсі до  $7,7 \pm 0,79$ ;

мотивації досягнення протягом першого року навчання різко знижується з  $5,3 \pm 0,45$  до  $4,2 \pm 0,29$ , а потім поступово підвищується до  $7,7 \pm 0,33$  на 5-му році навчання;

готовності до ризику протягом перших трьох років залишається незмінним ( $5,3 \pm 0,4$  -  $5,9 \pm 0,44$ ), а потім поступово зростає до  $7,8 \pm 0,60$ .

До показників, що вказують на рівень сформованості навичок рефлексії спрямованості відносяться:

рівень інтелекту протягом навчання у ВВНЗ у майбутніх військових психологів суттєво не змінився ( $5,9 \pm 0,3$  -  $6,1 \pm 0,37$ )

у набутті професійних знань спостерігалась поступова позитивна динаміка з  $4,7 \pm 0,35$  (на 1 році навчання) до  $6,0 \pm 0,67$  (на 5 році);

у дослідженні рівня чутливості спостерігалось незначне зниження на 3 році навчання (з  $5,8 \pm 0,38$  до  $5,1 \pm 0,35$ ), а потім подібне незначне підвищення до  $6,2 \pm 0,80$  на 5 році навчання;

рівень радикалізму різко знизився на 3 році навчання з  $5,6 \pm 0,28$  до  $4,1 \pm 0,47$ , а на 5 році навчання різко підвищився до  $7,1 \pm 0,14$ ;

рівень самоконтролю зростає до 3 курсу з  $4,7 \pm 0,67$  до  $6,1 \pm 0,56$ , а потім поступово знижується до  $5,2 \pm 0,76$ ;

загальна інтернальність рівномірно підвищується з першого ( $5,3 \pm 0,24$ ) по 5 роки навчання ( $7,4 \pm 0,76$ ).

До показників, що вказують на рівень сформованості навичок емпатії відносяться:

високий рівень ситуативної тривожності спостерігається на першому році навчання ( $7,4 \pm 0,24$ ), а потім протягом 2 року поступово знижується до  $5,6 \pm 0,43$ , після чого починає

зростати до 4 року і досягає максимуму на 5 році ( $7,9 \pm 0,76$ );

у розвитку емоційного каналу емпатії суттєвих змін не відбувається протягом всього періоду навчання у ВВНЗ ( $4,8 \pm 0,69$  -  $5,2 \pm 0,55$ );

раціональний канал емпатії у майбутніх військових психологів під час навчання у ВВНЗ розвивається поступово з  $4,3 \pm 0,37$  до  $5,4 \pm 0,35$ ;

установка до емпатії протягом всього періоду навчання розвивається стрибкоподібно, на 3-му ( $6,0 \pm 0,47$ ) й 5-му ( $5,9 \pm 0,35$ ) роках спостерігаються максимальні значення досліджуваного показника.

До показників, що вказують на навички взаємодії відносяться:

рівень розвитку комунікабельності поступово знижується з 1-го року ( $7,6 \pm 0,24$ ) до 3 року ( $5,4 \pm 0,28$ ), після чого спостерігається різке підвищення на 4 му ( $6,1 \pm 0,54$ ) та 5 му ( $8,1 \pm 0,76$ ) роках;

емоційна стійкість знижується протягом перших трьох років навчання з  $6,3 \pm 0,43$  (на 1 році) до  $5,9 \pm 0,69$  (на 3 році), та суттєве підвищення спостерігається на 5 році навчання  $7,3 \pm 0,79$ ;

спостерігається рівномірне поступове підвищення рівня експресивності на 1-3 роках навчання ( $4,7 \pm 0,27$  -  $5,5 \pm 0,54$ ), після чого показник зростає стрибкоподібно на 4 й 5 роках ( $7,2 \pm 0,73$  -  $7,7 \pm 0,26$ );

дипломатичність зростає поступово протягом всього періоду навчання з  $4,4 \pm 0,26$  (1 рік) до  $6,1 \pm 0,32$  (5 рік);

сміливість зростає поступово з 1 року навчання ( $4,5 \pm 0,33$ ) по 4-й ( $7,8 \pm 0,39$ ), і на 5 році знижується до  $6,4 \pm 0,44$ ;

До показників, що вказують на сформованість креативних здібностей вказують:

рівень оригінальності залишається майже незмінним протягом всього періоду навчання ( $4,6 \pm 0,56$  -  $4,5 \pm 0,76$ ) і дещо підвищується на 3 році навчання до  $5,8 \pm 0,29$ ;

рівень унікальності знаходиться на середньому рівні розвитку і не зазнає суттєвих змін протягом навчання.

В результаті емпіричного констатуючого звізу було встановлено, що в умовах

## Питання психології

традиційного навчання структурні компоненти професійної компетентності у майбутніх військових психологів розвинені недостатньо, тобто існуюча система професійної підготовки майбутніх військових психологів не створює умов для їх ефективного формування. Стратегія і засоби удосконалення процесу навчально-професійної підготовки утілено у спеціальну програму “Формування професійної компетентності майбутніх військових психологів”, яка складалася з п’яти блоків комплексів вправ спрямованих на розвиток професійної спрямованості, на розвиток навичок рефлексії, на розвиток навичок емпатії, на розвиток навичок взаємодії; на розвиток креативних здібностей.

Програма охоплювала 231 годину з яких: 7 годин – лекційних занять, 55 годин - семінарських, 5 годин - самостійної роботи, 164 години - практик і військових стажувань. Реалізація програми здійснювалася за допомогою традиційних та активних форм навчання, а саме: лекцій, проблемних лекцій, семінарів, практичних занять, індивідуальних завдань, “круглих столів”, “мозкових штурмів”, бесід, індивідуальних завдань на військові практики, стажування тощо.

Для розвитку професійної компетентності майбутніх військових психологів, та формуванні у них професійної спрямованості під час реалізації програми “Формування професійної компетентності майбутніх військових психологів” використовувалися розробки з екзистенційного та феноменологічного підходу до групової психокорекції, терапія реальністю У. Глассера, програма мотиваційних механізмів адаптації особистості сучасного студента до навчальних змін Н.М. Пилипенко [4].

При розробці програми ми враховували різні підходи до формування навичок рефлексії. Процес рефлексії, на думку А.В. Карпова, включає аналіз власного мислення, а також спілкування з іншими людьми, міркування за іншу особу. У зв’язку з цим він виділяє дві форми рефлексії, а саме: рефлексію власної діяльності та рефлексію внутрішнього світу іншої людини. Під час реалізації програми ми враховували, що у

структурі рефлексії розрізняють чотири її основні аспекти залежно від тієї функції, що вона покликана реалізувати. Це інтелектуальна, особистісна, комунікативна й корпоративні рефлексії. Крім аспектного підходу використовується й системний підхід останнім часом виділяють регулятивну рефлексію й так звану інтегральну рефлексію екзистенціального типу, що виникає в кульмінаційні моменти творчості та носять кризовий для особистості характер. Після подолання такої ситуації рефлексія знову диференціюється на попередні її типи рефлексивних процесів, але які плінуть уже на основі функціонально нової структури особистості [5]. Подібні дослідження враховувалися нами при складанні комплексу вправ спрямованого на розвиток навичок рефлексії. Також, ми враховували, що з функціональної точки зору виділяються такі види рефлексії, як: самоспостереження, самоаналіз, самооцінка самоконтроль, тому до програми “Формування професійної компетентності майбутніх військових психологів” увійшли вправи спрямовані саме на ці види рефлексій. Також, нами враховувався підхід А.В. Карпова який виділений за так званою часовою ознакою. Він виділяє три основні види рефлексії: ситуативну яка забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмисленні її елементів; ретроспективну, що проявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності й подій, що відбулися; перспективну рефлексію, що співвідноситься з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінці, плануванні як такого, прогнозуванні ймовірних наслідків [5].

Таким чином, при формуванні професійної компетентності майбутніх військових психологів рефлексія виступає як професійна властивість особистості, що проявляється в ефективному здійсненні професійних процесів, а реалізація професійних здібностей, що прискорює процеси індивідуально-професійного розвитку, що в свою чергу підвищує креативність діяльності.

Під час розробки комплексу вправ спрямованих на розвиток навичок емпатії ми

## Питання психології

спіралися на різноманітні підходи до визначення зазначеного поняття. Саме поняття "емпатія" введене в психологію Е.Тітченером, який об'єднав філософські ідеї про симпатію з теоріями "вчувствования" Е. Кліффорда та Т. Ліпса. Близьким до поняття "емпатія" є поняття "співпереживання", яке розроблялось ще М.М. Бахтіним і значущість якого трактувалась ним не в плані співчуття, злиття з іншим, а з обов'язковою вимогою збереження свого місця поза іншим, із збереженням своєї творчої точки зору. А. Адлер розглядає емпатію як одну з креативних функцій особистості, а Р.Мей, говорячи про емпатію, підкреслює її виключну роль не лише в консультативному процесі, а й у діяльності всіх тих людей чия професія пов'язана з впливом на особистість [6]. Отже, враховуючи зазначені підходи при складанні комплексу вправ наші зусилля були зосереджені на урахуванні особливостей емоційної сфери курсантів; виявленні рівня відповідності зовнішнього прояву їх власних психічних станів та реальних переживань; підвищенні чутливості до невербальних характеристик міжособистісної взаємодії.

В основу комплексу вправ спрямованих на розвиток уміння взаємодіяти була закладена "Технологія консультативної взаємодії" запропонована С.В. Васьківською. Зазначений тренінг проводиться з майбутніми військовими психологами під час вивчення курсу "Індивідуальне консультування" [7].

До програми "Формування професійної компетентності майбутніх військових психологів" увійшов комплекс вправ спрямованих на розвиток креативних здібностей. При складанні програми ми спіралися на концепцію творчого мислення Едварда де Боно, який виділяє такі види мислення: логічне і творче (креативне), з його особливим різновидом – "латеральним мисленням". На думку Боно, важливим механізмом латерального мислення є інсайт, який може бути штучно створений завдяки опорі на досвід і поєднання ідей, що не мають між собою спільності і належать до різних сфер. Латеральне мислення тісно пов'язане із

творчістю (креативністю), воно має багато спільного з ним: вивільнення від стереотипів та створення нових, оригінальних ідей. Проте творчість включає в себе ще цілий набір таких понять, як артистизм, талант, емоційна чутливість, натхнення і т.д. і є на відміну від латерального мислення, описом результату. Для творчого мислення важливим є результат, його новизна й оригінальність, тоді як для латерального мислення має значення процес роботи з наявною інформацією, ефективність результату [8].

Запропонована програма відіграє системотворчу роль у процесі професійної підготовки курсантів, є проміжною ланкою між теоретичним засвоєнням знань та їх практичним застосуванням в реальних умовах військових частин Збройних сил України.

Завершальним етапом дисертаційного дослідження було проведення контрольної частини формуючого експерименту, мета якого визначити ефективність запропонованих нами психолого-педагогічних умов формування професійної компетентності майбутніх військових психологів.

Досягнення цієї мети здійснювалось шляхом порівняння особливостей показників структури професійної компетентності майбутніх військових психологів контрольної та експериментальної груп на констатуючому та контрольному етапах експерименту: професійну спрямованість, рефлексію, емпатію, уміння взаємодіяти, креативність.

Реалізація програми "Формування професійної компетентності майбутніх військових психологів" з учасниками експериментальної групи дало позитивні результати:

показники професійної спрямованості (спрямованість на справу, спрямованість на спілкування, рівень напруженості, мотивації до успіху та готовності до ризику) в експериментальній групі зросли в середньому від 10% до 25%, а в контрольній – від 5% до 13%;

показники навичок рефлексії (інтелект, професійні знання, чутливість, радикалізм, самоконтроль, загальна інтернальність) в експериментальній групі зросли в середньому

## Питання психології

від 7% до 13%, а в контрольній – від 3% до 13%;

показники навичок емпатії (ситуативна тривожність, емоційний канал емпатії, раціональний канал емпатії, установка до емпатії) в експериментальній групі зросли в середньому від 14% до 22%, а в контрольній – від 3% до 10%;

показники навичок взаємодії (комунікабельність, емоційна стійкість, експресивність, дипломатичність, сміливість) в експериментальній групі зросли в середньому від 3% до 21%, а в контрольній – від 2% до 15%;

показники креативних здібностей (чутливість, оригінальність та унікальність) в експериментальній групі зросли в середньому від 7% до 10%, а в контрольній – від 2% до 3%.

Отже, запропонована програма в повній мірі підтвердила свою ефективність і може бути використана у навчально-виховному процесі ВВНЗ з метою усунення прогалини між здебільшого теоретичним навчанням у вузі та практичним виконанням майбутньої професійної діяльності майбутніми військовими психологами.

## Література

1. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения. – Ростов-на-Дону, 1996. – 512 с.
2. Нецадим М.І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика: Монографія / М.І. Нецадим.– К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2003. – 852с.
3. Пациорковский В.В., Пациорковская В.В. SPSS для социологов. Учебное пособие / В.В. Пациорковский. - М.: ИСЭПН РАН, 2005. – 433с.
4. Пилипенко Н.М. Мотиваційні механізми адаптації особистості сучасного студента до навчальних змін // Практична психологія та соціальна робота. – 2008 - № 8. – С. 46 – 54.
5. Карпов А.В. Рефлексивность как психологическое свойство и методика ее диагностики // Психологический журнал. – 2003. – Т.24. - №5. – С.45-57.
6. Мей Р. Искусство психологического консультирования. – М., 2001. – 192с.
7. Васьківська С.В., Технологія консультативної взаємодії / Практична психологія та соціальна робота. - 2008. - № 6. - С.1-21.
8. Пивоварова О.В. Методи розвитку творчого мислення / Практична психологія та соціальна робота. - 2007. - № 2. - С.52-54.